

ҚУЛШЫБИЙ ОБРАЗЫ ХӘМ ТАРИЙХЫЙ ҲАҚЫЙҚАТЛЫҚ

Shamuratov Marat Xalmuratovich (PhD)

Navaiy Daalat Universiteti " Ózbek tili hám ádebiyati" fakul'teti

Qaraqalpaq tili hám ádebiyati baǵdarı úlken oqıtıwshı

К.Каримовтың «Ағабий» романында миллий тарийхымыздың бурылыслы пайытлары, усы бурқасынлы дәўирде өзінше туўры жол излеп атырған қахарманлар тәғдиринин ашып берилиўи мәселесин үйрениў әдебияттануў илими көзқарасынан үлкен әҳмийетке ийе. Өйткени, Бухара қарақалпақлары бизиң миллетимиздиң ажыралмас бир бөлеги. Олардың тәғдири пүткил қарақалпақ халқының тәғдири. Халқымыз тарийхында өшпес из қалдырған Ормамбет бий, Маман бий, Айдос бий, Ерназар Алакөзлер сыяқлы усы романда сүүретленетуғын Қулшы бий, Ережеп Ағабийлер де усындай хызмет атқарды. Әсиресе, Қулшы бий қарақалпақлар тарийхының ең қыйын дәўирлеринин биринде сиясий майданда ҳәрекет етти. Ол Бухара қарақалпақларының бир бөлегин ата журт – Шымбай этирапына көширип әкелиўге басшылық қылды.

Қулшыбийдиң қарақалпақлардың бир бөлегин Хийўа ханы сорамаына көширип әкелиўге басшылық етиў ўақыясы халық аўзындағы шежирелерде сақланып қалыўының өзи бул көштиң әҳмийетин билдиреди. Халық шежиресинин билимданы Әмирлан Сейдин бул ҳаққында былай жазады: «Жергиликли турғынлардың «Жер теңселгендей көп халық келди» дегенине қарағанда, бул көштиң изи бирнеше айлар, хәтте жыллар бойы даўам еткенлиги ҳәм алты арыстың жайыла қонысланғанлығы ҳақыйқатлыққа туўра келеди. «Көш көликли болсын» дегендей, бул көш бурынғы көшлердей жупыны емес, айрықша сән-салтанаты менен келген, көргенлерди таңландырған «қарқаралы көш» болған. Мәлим болыўынша, улыс ағасы Қулшы бий басшылығында көшип келген еллер Ақжағыс қарақалпақлары менен де, Арал қоңыратлары (араллылар) менен де тығыз байланыс орната баслаған. Уллы көшти басқарып келген улысбасы (Қулшы бий – М.Ш.) Хийўа ханы менен Қарақалпақ жери ортасындағы шегераны анық белгилеп, «Майлышеңгел» деген жерден берги жағын «Созақ сорамаы» деп жар урдырған. Созақ – қарақалпақлардың ерте заманлардан берли айтылып киятырған тийкарғы шежирелик атамасы.»¹ Демек, бул исте, яғный қарақалпақлардың көшип қонысланыўында Қулшы бийдиң хызмети сөзсиз уллы.

Бул тарийхый ўақыялар ҳаққында мағлыўматларды Хийўа ханы сарай жазыўларынан да табыўға болады. Бирақ жазыўшы сол тарийхый ўақыяларды қалай болған болса, солай сүүретлеўди нийет етпеген. Тарийхый көш ўақыялары фонында оған қатнасыўшы адамлардың тәғдири, олардың айырымларының өтмиши менен бүгингисин қоса сүүретлеў арқалы тийкарғы қахарманлар ҳәм персонажлардың образын жарата алған. Көркем шығармаға қойылатуғын тийкарғы талап та усы. «Бизге белгили, роман

¹ Сейдин Әмирлан, Уллы көшти басқарған улысбасы, Нөкис, «Avangard –baspa», 2021, 10-11-бетлер

орайында инсан тәғдири турған ҳалда ол толық мақсет емес, романлық қаҳарман дүньяны көркем таныў, дүнья ҳаққындағы, оның сол ўақыттағы ҳалаты ҳаққындағы биргеликтеги көркем концепцияны пайда етиў ҳәм сәўлелендириў куралы. Усыған көре, әдетте романлық қаҳарман – өз мухитине сыймай атырған, мухит пенен қарама-қарсылыққа кирискен, изленип атырған шахс сыпатында белгили болады.»²Қулшы бий де өз дәўириниң алдыңғы, прогрессив көзқарастағы адамларының бири еди. Ол өз дәўирине тән болған тәртип-қағыйдаларды өзгертиўге умтылды. Халықты аман алып қалыў, олардың абадан жасаўы ушын өзін жуқўапкер санады. Усы көзқарастан алып қарағанда романның бас қаҳарманларының бири Қулшы бийдиң образының жасылыўына баҳа бериў пүткил романға баҳа бериў есапланады.

Қулшы бий тарийхый шахс. Ол өз дәўиринде өзиниң сиясий көзқарасы менен, ақыллы, устағанлы бий сыпатында (жоқарыда Әмирлан Сейдинниң шежиресинде көрип өткенимиздей) заманласларының ҳүрметине ийе болған болса, дәўирлер өтип те, тек өзи атақлы бий болып қалмастан Ережеп Ағабийдиң әкеси сыпатында да қарақалпақ халқының тарийхынан ылайықлы орын алды. Солай екен, романда Қулшы бий образын жасаў жазыўшы ушын үлкен жуўапкершилиқ жүклегени белгили.

Романның биринши китабында да, екинши китабында да Қулшы бий образы орайлық орынды ийелейди. Халқымыздың Бухара қарамағында болған өмири өзиниң еслеўлери арқалы сўўретленеди. Бул да жазыўшы тәрәпинен қолланылған көркем усыл. Қаҳарманның өзиниң еслеўлеринде оның образы ҳәрекетте, басқалар менен диалогларында жасалады.«Персонажлар өзиниң ислеген ҳәрекетлери (биринши гезекте усылай), сондай-ақ өзін ушлап тутыўы и сәўбетлеринде (себеби адам ненидур ислеўи ғана емес, бунда ол өзін қалай ушлап тутқаны әҳмийетли), оны қоршаған жақынлары (соның ишинде персонажға тийисли затлар да), ойлары, сезимлери, умтылыслары менен сыпатланады.»³Демек, Қулшы бий де романда актив ҳәрекет етиўши персонаж екени түсиникли.

Қулшы бий менен көш шексиз саҳраның бир қолтығында қасқырлардың шабыўылына тап болған таңда ушырасамыз. «Қулшы бий қырық бес жаслар әтирапындағы, узын бойлы, қайыңнан келген, қыпшақларға тән сары сынлы, көк көзлери тигилип қарағанда өңмениңнен өтип кететуғын өткир, ҳәрекетлери салдамлы, алдын ойлап, ойлағанларын кеўлинен өткерип, қайсы сөзди айтыў кереклигин таңлап айтатуғын, минези жайдары, тез ашыўланбайтуғын адам еди.»⁴Бул Қулшы бийдиң портрети. Жазыўшы бийдиң деталласқан портретин (қырық бес жаслар әтирапындағы, узын бойлы, қайыңнан келген, қыпшақларға тән сары сынлы, көк көзлери тигилип қарағанда өңмениңнен өтип кететуғын өткир), психологиялық портретин (ҳәрекетлери салдамлы, алдын ойлап, ойлағанларын кеўлинен өткерип, қайсы сөзди айтыў кереклигин таңлап айтатуғын,

²Қуროнов Д., «Адабиёт надир» ёки Чўлпоннинг мангу саволи, Ташкент, «Zarqalam», 2006, 114-115-бетлер

³Хализов В.Е. Теория литературы, Москва, «Высшая школа», 1999, 160-бет

⁴Каримов К. Ағабий, Нөкис, «Билим» 2013, 17-бет

минези жайдары, тез ашыўланбайтуғын адам еди) де исенимли жасай алған. Портреттиң бундай бирлескен формасы оқыўшыға психологиялық тәсир жасайды. Бир елди узак жолға сапарға алып шыққан Қулшы бийдиң хәр бир хәрекетти оқыўшыда исеним оятады. Тарийхый қаҳарманлардың образын жаратыўда портрет жасаўдың бундай усылын қолланыў шынында да әҳмийетли.

Буннан кейин Қулшы бийдиң ойлары арқалы қыпшақлардың, улыўма қарақалпақлардың тарийхына экскурс жасалады. Бул қатарлар арқалы жазыўшы қарақалпақлардың ХҮ1-ХҮ111 әсирлердеги жасаған географиялық орны, олардың басқа халықлар менен болған қарым-қатнасықлары, болып өткен урыс ўақыялары ҳаққында тарийхый ҳақыйқатлықты ашып береді. Қулшы бий «шарўаға жайлы, булақлары менен суўлы кудықлары мол Ақсуўаттағы мәннан аўылын алып, урыларша түн жамылып көшиўине» себепши болған Торықасқа екенлигин қайта-қайта ядынан өткереди. Аттың басқа атларға усамайтуғын белгилерин, оның жүйриклигин ықлас пенен еслеп отырады. «Әх, бул дүньяның ғаўасаты көп екен-дә! Бир бийеден туўылған қулыннан ержетип ат болған, бир Торықасқа қаназат аттың себепинен басланған жәнжелдиң аяғы қан төгиспеге апарып, бир арыс елди ханға жаманатлы қылады, деп ким ойлаған...» (18-бет) Қулшы бийдиң ишки ойлары, монологу оның образын, ишки дүньясын, характерин ашып бериўге имкәният жаратады. Қулшы бий аналитик ойлаўға бейим, ол өткен өмиринен сабақ алыў да өткендеги базы бир ислерди анализ қылыў уқыбына ийе. Демек, автор бас қаҳарманның характерин ашып бериў ушын оның монологларынан өнимли пайдаланған.

Хәр бир романның бас идеясы ондағы хәдийсе-ўақыялардың барысынан, персонажлардың қыймыл-хәрекетти, көзқарасынан қәлиплесип барады. Бул романда да автор бул ўазыйпаны Қулшы бий арқалы шешиўге ерискен. Қулшы бий шексиз саҳрада киятырып өткен өмирин еслеўге ўақыт табады, әлбетте. «Тағы да көз алдында, көзлеринде көк аспан тынып қалған, маңлайдағы қасқасы жулдыздай жарқыраған, жаныўар торықасқа пайда болды. Аўа. Аўып-талып көшиўге себептиң басы сол аттан басланған еди, жаныўар.» (19-бет) Жумысымыздың биринши бабында Бухаралы қарақалпақлардың Шымбай этирапына көшип қонысланыўының тийкарғы себепшиси ат екенлигин, бул жазыўшының концепциясы екенин айтқан едик. Усы концепцияны Қулшы бий арқалы тастыйқлаўы және де исенимли шыққан.

Қулшы бий Бухара әмирлиги аймағында әдеўир абройға ийе ел басшысы болды. Ол әпиўайы бий емес, ел басшысы еди. Буны Бухара әмири Шахмурат әмир Кенимехтағы жазғы шәрдересинде Қулшы бийди қабыл еткенінде көриўге болады. Әлбетте, әмирдиң тийкарғы мақсети өзиниң пухараларын көбейтиў, усы арқалы әмирликти күшейтиў. Усы мақсетте Қулшы бийди пинҳамы қабыллап, оннан Сыр бойы қарақалпақларын әмирликтиң қарамағына көширип әкелиўди илтимас қылады, оған сый-хүрмет көрсетеди. Демек, Қулшы бий Сыр бойы, Миянкөл этирапы, Қоқан этирапында жайылып жасап атырған қарақалпақлар арасында абройы күшли, оларды айтқанына

көндире алады. Құлшы бийдің бундай аброй ийеси екенлиги Сыр бойы қарақалпақтарын Бухара эмирлиги аймағына көшіп келиуге көндіріу үшін қонаққа барғанда да анық көрінеді. Жаңаберген бий басшылығындағы Сыр бойы қарақалпақтары Құлшы бийді жыллы күтіп алды, сый-хұрметті жоқары дәрежеде көрсетті, қонаққа өз алдына отау тикті хәм Бухара эмирлиги аймағына көшіп барыуға разылығын билдирді.

Құлшы бийдің образы роман сюжети барысында еле де ашыла береді. Ол үлкен абройға ийе, батырлықтан да қуры алақан емес ел басшысы болыуы менен бирге адамларға қайырқом, мийримли де еді. Мәселен, алыс Жаңадәрья бойы елдеринен тәғдир тақазасы менен Миянкөл әтирапына келип қалған Тағаберген сейиске ғамхорлық көрсетеді, оны өлимнен аман алып қалады.

«Көлеңке жууап бериудің орнына ыңырсып қойды.

- Жарадар қусайды!

- Жора, жарадармысаң?

Көмек керек еді. Еки жигитеки жағынан қолтықлап сақшылар өжиресине алып кирді.

- Хәзир қандай көмек керек болса көрсетің, тоңып қалған көрінеді. Хәллендириң. Азанда не болғанын өзинен билермиз, - деди бий.» (65-бет)

Бұл оның узақты көре алыу қабилетін де аңлатады. Соңынан Тағаберген Торықасқаны сейислеп, қаназат ат қылып шығарады, ат нешше тойларда бәйгиден озып келип бийге аброй алып келеді, сейис бир өмірге бийге садық хызмет етеді. Усы торықасқаны урлап кеткен урылар услап әкелинип жазаланар пайытында да кең пейиллик көрсетеді, оларды жазаламайды. «Сол сапары урыларды жазаға тартып, жәбирлемегенин есле, күни бүгін өз-өзине қанаатланды. Қайсысы қандай гүна қылса да еки аяқлы адам, бәрибир бир алланың бендеси.» (27-бет)

Құлшы бий өз дәуіринің сиясатшысы. Ол өз сәубетлесинің қандай қыялда отырғанын сезе билетуғын сыншыл да. Торықасқаны уу бергизип өлтирткен Төлемисти Тағаберген сейис өлтирип қойғаннан кейін Қожамяр бий Құлшы бийден өш алыу үшін Бухара әмири Мирхайдардан пайдаланады. Түрли сауға-сәлемлер, арадан өткен ески гәплер менен әмирдің Құлшы бийге деген ызасын қозғап оны өз тәрәпине аударып алады. Құлшы бийдің иниси Шахшахты сарайға алдырып гиреуге услап турыуға да көндиреді. Әмир инисин азат қылыуды соранып барған Құлшы бийдің өтинишин орынламайды. «Әмир жас хәм тәжирийбесиз, оның үстине әмирлик пууына мәс еді, сол ушын шамасы қыпшақлар бийине, әсиресе, жауынгер қыпшақларға исенбейтуғынын, рети келсе үстилерине әскер тартып, жазалаудан қайтпайтуғынын тәжирийбели бийге сездирип алды.» (166-бет)Бұл Құлшы бийдің хәр қандай кеуілсизликти алдын ала көре алыу қабилети еді. Усы көрегенлик өзи басқарған елді залым зулымынан аман алып қалды. Себеби, бұл дәуірде Қоқан ханлығы менен Бухара эмирлиги ортасында кескинлик күшейген, еки тәрәп те әскер жыйнап бир-бирине хұжимге өтиуге таярланып атыр еді. Құлшы бий Қоқан ханлығының әскери сыпатында келетуғынлар да Сыр

бойынан ол жерге көшип барған қыпшақлар екенін билер еді. Өзін ашықтан ашық исенімсіздік билдірген жас әмірдің тәрәпинде тұрып ұрысса қаналаслар бір-бірін қырғынға ұшырататуғынын сезген Құлшы бий елін Ата жұртқа қарай бастады. Демек, автор бірінші кітаптың өзегі есаптанған көш ұақыяларын тийкарлап беріу менен бірге Құлшы бийдің саясий іскерлігін де аңлата алған.

Құлшы бийдің сыншылдық қабілеті Айдос бийге берген бахасында да көрінеді: «Мәгар ол өзімшілдікдур? Бәлки менмелікдур? Бәлкім өз күш-құдіретіне деген шексіз исенімдур? Яки жауыздық па екен? Я салтанатқа, бийлікке умтылуы жолында хеш нәрсені аямайтуғын, өз мәпі ушын жақсылықты, мийрім-шәпәтті құрбанлық етіп жиберіуден тайынбайтуғын нәпсі бәлесидур?

Құлшасы ол кisinin ишки әлемін түсініп алуы қыйын екенлігі көпті көрген Құлшы бийге аян болды.

«Ең қыйыны қәхәрі қатты. Оннан аұлағырақ жүрген мақұл», деген пикирге келді.»(256-бет)

Бұл жерде жазушы Құлшы бийдің сезгірлігін, сыншыллығын сұйретлеу менен бірге Айдос бийдің портретін де Құлшы бийдің нәзери менен жасағанын көріуге болады. Құлшы бий Айдос бий тулғасында жасырынып атырған күш-құдіретті, басқалардың ылғауы қыйын болған сырды көре алды. Ол Айдос бийге саясий сыпатлама да береді. «Түркистаннан көшкен, киші жүзден көшкен қарақалпақтардың ата жұртқа келгендерін бірлестірген ұсы адам екен. Әлбетте сол, басқа кім болар еді? Төремұрат ұсап өз алдыма салтанат дүземен дегенде не болар еді? Әлбетте, қан төгілер, ел бүлінер, өзі бөліне-бөліне азайған халық тағы азаяр, сөйтіп тоз-тоз болып кетпесін кім билген? Жаңадәрьядан он мың үйлі қарақалпақты бір түгін түсірмей көшіріп келгені ше?» (255-бет) Егер Құлшы бийдің прогрессив көзқарасы болмағанда Айдос бийге баха бере алмаседі. Жазушы ұсы сыпатлама арқалы қарақалпақтар тарихында үлкен орын тұтқан екі ел басшысына дабаха бере алған. Олардың образларын толықтырған.

Құлшы бий ел басшысы, халық тәғдири ушын жууапкер адам. Романда оның бұл хызметтері де исенімлі жаратылған. Көштің аса шығынларсыз мәңзіліне жетіп алуы көп жағынан Құлшы бийдің басқаруы қабілетіне байланысты болды. Дүздің жабайы аңларынан, әсіресе, қасқырлардан малларды аман алып өтіу ушын қоныуға жай таңлау (дөгерігі ашық бийіклікті таңлайды), адамларды, малларды шөлден аман алып өтіу ушын қасқұларды мол жерден жүріу, қасқұ таусылып қалғанда суу шығады-ау деген жерден қудық қаздыруы ұақыялары Құлшы бийдің образын және де толықтырады. «Кешке қарап екі қудықтан шөліркеген маллар сууғарыла бастады. Алланың мәрхұматын қараң, қудықтардан суу алынған сайын азайуыдың орнына қайта гүмбірлеп, көбейіп барар еді. Ертеңгі таң атаман дегенше көштің суу ішпеген малы қалмады.

Көш «Қоңырдың қудығы»нда бир-еки қонып, хәлленип алды. Оның жанында «Таңжар қазған» атлы екінші қудық та пайда болған еди.» (188-бет)

Құлшы бийдің кең сиясий көзқарасқа ийе бий екенлиги оның Орынбай бий менен сәўбетинде Кегейли каналына көпир салыў, мектеп салыў, базарды қайта көрип шығып тәртипке салыў, хәр бир саўда орнын өз алдына бөлип бериў керек деген пикирлеринен де көриўге болады. Кегейли каналына көпир салынды. Базарды адамлар ушын қолай, хәр бир кәсип ийесин хәм олар ислеп шығаратуғын өнимлерди сататуғын орынларды да өз алдына бөлип орналастырыўды Құлшы бийдің баласы Ережеп бий әмелге асырады. Құлшы бийдің прогрессив көзқарасы шашаў жайласқан аўылларға суў апарыў процессинде еле де анығырақ көринеди.

Әмиўдәрьядан саға алатуғын Кегейли каналы Шымбай, Кегейли этирапын суў менен тәмийнлейтуғын еди. Каналдан аўылларға суў апарыў ушын жаплар жеткиликсиз, барлары да жылда қазылмағанлықтан батыл болып қалған. Бул нәрсе аяқта жайласқан аўыллардың егинине суў апарыўда қыйыншылық туўдырды. Тез-тез суў үстінде жәнжеллер келип шықты. Хәттеки, усындай жәнжеллерде биреўлердің майырылыўы, өлип қалыў жағдайлары да ушырасты. Жаптың сағасын қай жерден алыў керек, оны қай тустан қазып апарыў керек дегенге сыяқлы сораўлар үстінде де жәнжеллер келип шықты. Хәр ким өзиниң аўылының үстинен жап қазыўды кәлер еди. Құлшы бий усындай жағдайда да жол тапты. Жердің ойлы-бәлентин билетуғын, қай жерден саға алып, жапты қай жерден жүргизиў керек екенлигин билетуғын Абуталип мурап Қарабайлы каналының қазыўынан босамады. Сонда Құлшы бий баяғы Таңжарбай қудықшының баласы Орынбайдан жаптың орнын көрсетип бериўди сорады. Сондай-ақ усы орында белгилеп кететуғын бир жағдай – автор Құлшы бийдің образын толық жаратыў ушын диалогларды мақсетли пайдаланады. Құлшы бийдің қайсы диалогын алып қарасақ та оның ойларының тынық, пикирин сәўбетлесине дәл жеткере алыў уқыбына ийе екенин көремиз.

« - Жап Кегейлиден саға алып, бизиң аўылдың тусынан өтип, арқаға Теңгешашқанға шекем қазылыўы керек.

- Болыпты. Қашан кирисемиз?

- Тап бүгиннен баслап... Қай жерден қазыўымыз кереклигин көрсет. Қазыўды баслай берейик...

- Онда маған бир неше жигит, бир неше арба қада керек.

- Хәзир етемиз, барлығын.

Орынбай ең алды менен шәхәрдің өринен жаптың саға алатуғын жерин белгиледи. Жанындағы жигитлердің бирине:

- Қада әкелип, мына жерге көмиң, - деп буйырды. Соң арқа тәрепке адымлап жүре берди. 40-50 қәдемнен соң иркилди. Аяғы менен жерди тепкиледі.

- Көмиң қаданы!» (272-273-бетлер)

Егислик жерлерге суў жеткерип беріу халықтың ашлыққа ушырамауы ушын бирден-бир жол еди. Бул ушын тийисли жерден саға алып, тийисли жерден жап қазыу өз алдына мәселе болды. Буны өз заманласларынан гөре бир қәдем алдырақ жүретуғын Құлшы бий сезді хәм бул иси менен келешек әўладтың да ғамын ойлады. «...арадан әсирлер өтеди, суў жолын дурыс таңлаған мураптың атын әўладлар умытып кеттидағы, бирақ сол пайытлардың атын сақлап қалған «Тағжап» егислик майданларды бийминнет суўландыра берди.» 9273-бет) Мине, Құлшы бий образын жасаудағы бул сыпатлы белгилер арқалы автор Құлшы бийге тарийхыйлық сыпатларын синдирген. Сондай-ақ Құлшы бий қыйын-қыстау жерлерден жол тауып кете алатуғын тапқырлық қәсийетлерге де ийе. Сонлықтанда жер дауы, суў дауы, мал дауы, жесир дауы сыяқлы өз дәуиринде шешилиуи қыйын болған мәселелерди де өзиниң жоқарыдағыдай қәсийетлери арқалы биймәлел шеше алған. Мәселен, қытай урыуының бир тайпасының жигитлери менен екинши тайпасының жигитлери арасында суў мәселеси бойыншадау келип шығады, изи үлкен төбелеске айналады. Биреулериниң қолы сынады, екиншилерииниң басы жарылады. Өзлериниң руўы бийлеринен жетерлише төрелик болмағаннан кейин олар Құлшы бийге келеди. Құлшы бий еки тәрәпти де тыңлап көрип: «бас жарылса – бөрк ишинде, қол сынса – жең ишинде» деген, өз жарасы өзінде питип кетер иншалла, деп дауды шешип береді.

Құлшы бий әдилликти қоллайтуғын, бул жолда хәр қандай қәуип-қәтерге де тикке бара алатуғын адам. Соның менен бирге ол хәзирги түсиник пенен айтқанда демократ. Егер адамлардың тәғдирине байланысly болса өз дәуириниң айырым дәстүр-қәделерин де бузып жибере алады. Мәселен, Қоңыратлы қазақ жигит араллы байдың қызын алып қашып келип Құлшы бийден жәрдем сораиды. Өзиниң бул исин қыз бенен бир-бирин жақсы көретуғынлығы, бирақ қызды өзи жақсы көрмейтуғын Шоқай бий улына узатпақшы болғанлығы менен түсиндиреди.

- Алып қашқаның ким дегенниң қызы еди?

-Ғайыпназар байрошы деген араллының қызы, - деди жигит. Төремурат суфийдиң алыс ағайинлери, деп еситтим.

- Төре бийдиң бе?

- Ие, кешеге шекем Қоңырат әкими еди, ол.

- Төре бий менен Шоқай бийге исиң түсип турған болса дадыңды аллаға айтасаң ба?

- Сол ушын да өзинизден қолдау тилеп келдим.

Құлшы бий Сейтмуратты шақырып, қашқынларды атхана жанындағы үйлердиң бирине орналастырып, хәллендириуді тапсырды.» (220-221-бетлер)

Жоқарыда атап өткенимиздей бул бириншиден, Құлшы бийдиң әдиллигин, мәртлигин көрсететуғын сүүретлеулер болса, екиншиден оның халық арасындағы абройын да аңлатады. Басқа журттан көшип келгенине салыстырмалы түрде көп уақыт болмаса да ол усындай мәртебеге ерисе алды. Ең баслысы халық оған исенди.

Қулшы бийдің характеринде биз жоқарыда санап өткен сыпатлар менен бирге мийирманлық, кеўли бослық белгилери де бар: «Ақшам атханаға бийдің өзи келди. Балсарыға қалай жүриўди, Ақсуўатқа барған соң қайтпаған болса Бектемирге, егер ол болмаса кимге жолығатуғынын, атты кимге тапсыратуғынын түсиндирип ҳақ жол тиледи. Балсары бийдің аяғына жығылып, миннетдарлық билдирди, ал келиншек бийдің қолын сүйгенде жүзинен сорғалап турған ыссы көз жаслары бийдің бармақларына тамып-тамып кетти.

- Өле-өлгенше сизиң атыңызды атамның атының орнына тәкирар-тәкирар айтып жүремен, - деди сыбырлап. Алла сизди өз панайында асырағай, қадирдан атам.

Кеўли бузылған бий келиншектің маңлайынан сыйпалап:

- Жолларың болсын, - деп сыбырлады.» (221-бет)

Қулшы бий образы усындай қурамалылығы менен өзгешеленип турады. Қарсыласын қорқытып таслайтуғын батырлық та, қаталлық та, сәўбетлесин албырататуғын шешенлик те, туўры сөзлик те, әдиллик те, мийирбанлық та, узақты көре билетуғын сиясий көзқарас та, ақыллылық та, салдаманлық та бойына жәмленген бул ел басшысы сөзсиз өз дәўириниң озық ойлы сиясатшысы болды. Автордың романда мақсет еткен тийкарғы концепциясы – ХІХ әсирде қарақалпақлардың өз алдына ханлық дүзиў, усы арқалы миллетти миллет сыпатында сақлап қалыў идеясын әйне, Қулшы бий образы арқалы береді. Қулшы бийдің портрети, яғный сыртқы пишими, жүрис-турысы, қыймыл-хәрекеті оның ишки дүньясы – характери менен сәйкес келеди. Автор буны жоқарыда көрип өткенимиздей Қулшы бийдің диалогларында ҳәм монологларында, қол-аяғының хәрекетлеринде, жүзиниң кубылыўларында көрсетип берген.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Сейдин Әмирлан, Уллы көшти басқарған улысбасы, Нөкис, «Avangard –baspa», 2021, 10-11-бетлер
2. Қуронов Д., «Адабиёт надир» ёки Чўлпоннинг мангу саволи, Ташкент, «Zarqalam», 2006, 114-115-бетлер
3. Хализев В.Е. Теория литературы, Москва, «Высшая школа», 1999, 160-бет
4. Каримов К. Ағабий, Нөкис, «Билим» 2013, 17-бет